

## ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΗΤΕΙΑ

*Κωνσταντίνος Μαστροδήμος*  
*ΠΜΣ Δημοσίου Δικαίου Νομικής ΔΠΘ*

### 1. Έννοια

Η έννοια της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας συνδέεται με την αντίρρηση συνείδησης και την υποχρέωση στράτευσης, όπως η τελευταία πηγάζει από το ελληνικό Σύνταγμα (εφεξής Σ.). Το άρθρο 4.6 και αποτελεί μια από τις δυο εναλλακτικές μορφές στην ένοπλη στρατιωτική θητεία<sup>1</sup>. Η ερμηνευτική δήλωση στο άρθρο 4.6 του Σ. χρησιμοποιεί τον όρο εναλλακτική θητεία, το άρθρο 60 του ν. 3421/ 2005 τον όρο εναλλακτική υπηρεσία, ενώ το άρθρο 54 του π.δ. 292/2003 τον όρο πολιτική υπηρεσία – ωστόσο το περιεχόμενο αυτών των εννοιών είναι ταυτόσημο.

Εναλλακτική κοινωνική θητεία είναι, κατά τον συνταγματικό ορισμό, η υποχρεωτική προσφορά υπηρεσίας εκτός των ενόπλων δυνάμεων από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση στρατιωτικής υπηρεσίας.

Με τον όρο «αντίρρηση συνείδησης» αποδίδεται η συμπεριφορά εκείνου του ατόμου<sup>2</sup>, που αρνείται για λόγους συνείδησης την εκπλήρωση ενός συνταγματικού καθήκοντος<sup>3</sup> ή μιας κοινής νομοθετικής υποχρέωσης. Η αντίρρηση συνείδησης προϋποθέτει μια εξαιρετική κατάσταση, όπου το υποκείμενο βρίσκεται μπροστά σε μια σύγκρουση ενός νομικού του καθήκοντος με ένα ηθικό [εξωνομικό] του καθήκον, έτσι ώστε να μη μπορεί να ασκήσει το δικαίωμα να συμπεριφέρεται σύμφωνα προς τη συνείδηση του, παρά μόνο παραβιάζοντας τον κανόνα του Σ. ή της κοινής νομοθεσίας που καθιερώνει το ασυμβίβαστο προς τη συνείδηση του καθήκον<sup>4</sup>.

Η ελευθερία της συνείδησης βρίσκει την ανώτερη κανονιστική της έκφραση στο δικαίωμα στη αντίρρηση συνείδησης, το αρχέτυπο του οποίου είναι η αντίρρηση συνείδησης στην στρατιωτική θητεία<sup>5</sup>. Σε αυτή την έκφραση της, εκδηλώνεται με την άρνηση της συμμετοχής τόσο στο πόλεμο, όσο και στην προετοιμασία του. Ο

---

1. Η άλλη επιλογή είναι η άοπλη στρατιωτική θητεία.

2. Εξαιτίας του γεγονότος ότι ανάγεται στο εσωτερικό φρόνημα του υποκειμένου, η αντίρρηση συνείδησης λειτουργεί ως αυτοδέσμευση της ηθικής συνείδησης του στο πλαίσιο της ελευθερίας του, και δεν αποτελεί, *κατ' αρχάς*, μια εκτελεστή νομική πράξη, αφού δεν επιφέρει έννομα αποτελέσματα. Όταν όμως, αυτή η συμπεριφορά εξωτερικεύεται, τότε μπορεί να προσλάβει ιδιαίτερη νομική σημασία, *Λυκοβαρδή Κ.*, «Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία», ΤοΣ 3/2000, σ. 462.

3. Εν προκειμένω της υποχρέωση στράτευσης.

4. *Ανθόπουλος Χ.*, Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία της συνείδησης, στον τόμο του ίδιου, *Νέες διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 112.

5. *Ανθόπουλος Χ.*, Εισαγωγικό σχόλιο, στον τόμο του ίδιου, ο.π., σ. 98.

(σαφώς πιο περιοριστικός) νομοθετικός καθορισμός του αντιρρησία συνείδησης καλύπτει ακριβώς αυτό το πεδίο<sup>6</sup>. Έτσι το άρθρο 59.1 του ν. 3421/2005 ορίζει: «Όσοι για λόγους συνείδησης αρνούνται να εκπληρώσουν τη στρατεύσιμη στρατιωτική τους υποχρέωση, επικαλούμενοι τις θρησκευτικές ή ιδεολογικές τους πεποιθήσεις, μπορεί να αναγνωρίζονται ως αντιρρησίες συνείδησης..., 2. Οι λόγοι συνείδησης που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο πρέπει να απορρέουν από μία γενική αντίληψη για τη ζωή, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις που εφαρμόζονται από το άτομο απαράβαρα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς»<sup>7</sup>.

Για το σκοπό εφαρμογής του νόμου αποκλείεται η αναγνώριση των παρακάτω ως αντιρρησιών συνείδησης (άρθρο 59.3): α. Όσων έχουν υπηρετήσει ενόπλιως για οσοδήποτε χρονικό διάστημα στις Ελληνικές ή ξένες ένοπλες δυνάμεις ή στα Σώματα Ασφαλείας. β. Όσων έχουν λάβει άδεια οπλοφορίας ή έχουν ζητήσει να τους χορηγηθεί τέτοια άδεια, καθώς και όσων συμμετέχουν σε μεμονωμένες ή συλλογικές δραστηριότητες σκοπευτικών αγώνων, κυνηγίου ή παρόμοιων εκδηλώσεων, οι οποίες έχουν άμεση σχέση με τη χρήση όπλων. γ. Όσων έχουν καταδικαστεί ή εκκρεμεί σε βάρος τους ποινική δίωξη για έγκλημα που έχει σχέση με χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας.

## 2. Συνταγματικό έρεισμα

Η εναλλακτική κοινωνική θητεία εδράζεται καταρχήν στην ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 4.6 του Σ., η οποία προστέθηκε με την τελευταία αναθεώρηση και ψηφίστηκε με την ισχύη πλειοψηφία 181 θετικών ψήφων, 79 αρνητικών και είκοσι (20) βουλευτών, που δήλωσαν «παρών»<sup>8</sup>.

Από την διατύπωση της δήλωσης δεν φαίνεται να παρέχεται αγωγήμο δικαίωμα

---

6. Το παρόν δεν καλύπτει την αντίρρηση συνείδησης του τακτικού στρατιωτικού προσωπικού, καθώς εναλλακτική κοινωνική θητεία προβλέπεται μόνο για όσους υπηρετούν τη θητεία τους. Ωστόσο, η (υπό ευρεία έννοια) αντίρρηση συνείδησης καλύπτει την προαναφερθείσα κοινωνική ομάδα, ενώ και ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης αναγνώρισε ότι ο επαγγελματίας οπλίτης που αρνήθηκε να υπηρετήσει σε πλοίο στο Ιράκ αποτελούσε αντιρρησία συνείδησης. Για την έννοια του μερικού - μεροληπτικού (partial) αντιρρησία συνείδησης (ο οποίος δεν αντιτίθεται σε κάθε πόλεμο αλλά μόνο στον άδικο πόλεμο), βλ. *Major Marie - France*, "Conscientious objection to military service: the European Commission on Human Rights and the Human Rights Committee", *California Western International Law Journal*, Vol. 32, 2001-2, σ. 6.

7. Ο ίδιος ορισμός χρησιμοποιούνταν και στον πρόδρομο νόμο 2510/1997 (άρθρο 18).

8. Βλ. *Κονιάδη Ξ. & Ανθόπουλο Χ.*, «Συνταγματική αναθεώρηση και κοινή γνώμη», *Ελευθεροτυπία*, 3.2.2001, σύμφωνα με τους οποίους βάσει δημοσκόπησης το 69,5% του δείγματος αποκρούει τη συνταγματική αναγνώριση του δικαιώματος αντίρρησης συνείδησης στη στρατιωτική υπηρεσία.

στους αντιρρησίες συνείδησης<sup>9</sup>, παρά μόνο μια ευχέρεια της κρατικής εξουσίας να ρυθμίσει κατ' επιλογή το ζήτημα της προσφοράς υπηρεσίας σε αντικατάσταση της υποχρεωτικής στράτευσης για συγκεκριμένη κατηγορία πληθυσμού. Ωστόσο, κερδίζει συνεχώς έδαφος η άποψη ότι αναγνώριση της εναλλακτικής πολιτικής - κοινωνικής υπηρεσίας από το νομοθέτη εξειδικεύει και υλοποιεί την επιβαλλόμενη από τις (μη αναθεωρήσιμες και μη υποκειμένες σε αναστολή κατ' άρθρο 48 του Σ.) διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 13 παρ. 1 του Συντάγματος υποχρέωση του Κράτους να σέβεται την ηθική και θρησκευτική συνείδηση των πολιτών του και να προστατεύει την ακεραιότητα της, ακόμη και όταν τους καλεί να εκπληρώσουν το συνταγματικά επιβαλλόμενο χρέος της εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης<sup>10</sup>. Επιπλέον, η ερμηνευτική αυτή δήλωση έπεται της νομοθετικής ρύθμισης του ζητήματος, η οποία μάλιστα είχε προηγηθεί, τουλάχιστο αναφορικά με την άοπλη στρατιωτική θητεία, κατά 20 και πλέον χρόνια (ν. 731/1977). Αντίστοιχα, η εναλλακτική κοινωνική θητεία προβλέπονταν ήδη από τον ν. 2510/1997 και είχε ήδη κριθεί από το ΣτΕ ως θεσμός σύμφωνος με το Σ.<sup>11</sup>. Συνεπώς, η βεβαιωτική αναθεώρηση του 2001 δεν προσέθεσε (σχεδόν) τίποτα στην ουσιαστική ρύθμιση του θεσμού (πολύ περισσότερο καθώς ο ισχύον νόμος του 2005 δεν διαφοροποίησε την όλη ρύθμιση σε σχέση με το προϊσχύσαντα της αναθεώρησης νόμο του 1997). Πιθανότατα δε η αναθεώρηση να μην είχε λάβει χώρα ποτέ, αν ήταν εκ των προτέρων γνωστό ότι το ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο θα κατέληγε σε αυτό το συμπέρασμα ως προς την συνταγματικότητα

9. Βλ. σχετικά και την 526/2001 ΣτΕ, η οποία αναφέρει ότι «... δεν κατοχυρώνεται μεν, ούτε από το Σύνταγμα, ούτε από τις ως άνω διατάξεις... της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, ατομικό δικαίωμα απαλλαγής των ικανών να φέρουν όπλα Ελλήνων, από την υποχρέωση προς στράτευση για λόγους "αντίρρησης συνείδησης", είναι, όμως, συνταγματικώς ανεκτή, εν όψει των ανωτέρω, εφ' όσον συντρέχουν σοβαροί λόγοι δημοσίου συμφέροντος και δεν θίγεται η εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος, η θέσπιση άοπλης στρατιωτικής θητείας ή και άλλου είδους υποχρεωτικής (π.χ. κοινωνικής) υπηρεσίας για τους αρνούμενους να εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις λόγω θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων...».

10. Βλ. Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη (εφεξής ΣτΠ), «Ο Θεσμός της Εναλλακτικής πολιτικής - κοινωνικής υπηρεσίας. Προτάσεις Αναμόρφωσης», Ιούλιος 1999, όπου αναφέρεται ότι «η εκπλήρωση του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης [η οποία κατά τον Συνήγορο αποτελούσε την συνταγματική βάση της εναλλακτικής θητείας] υπό την μορφή της ΕΠΚΥ δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση ευεργέτημα αλλά αμυγές δικαίωμα» καθώς και την αντίθετη γνώμη στην απόφαση 1041/2004 του ΣτΕ (κατά την γνώμη της Παρέδρου Ο. Ζύγουρα εκ του συνδυασμού των άρθρων 4 § 6, 2 § 1, 5 § 1, 2 του Συντάγματος, ως ίσχυσαν κατά τον κρίσιμον εν προκειμένω χρόνον, συνάγεται ότι εκ του Συντάγματος κατοχυρούται δικαίωμα απαλλαγής από την στρατιωτική υπηρεσία διά λόγους συνειδήσεως, η άσκησης του οποίου τελεί υπό την επιφύλαξιν του - συμφώνου προς το Σύνταγμα - νόμου). Επίσης ο Παπαδημητρίου Γ., «Σύνταγμα και εναλλακτική κοινωνική θητεία», Υπεράσπιση, 1991, σ. 580-1, αναφέρεται σε συνταγματική θεμελίωση υποχρέωσης του νομοθέτη μέσω των άρθρων 2.1, 5.1 και συμπληρωματικά 13.1 και 2 (ή 2.2). Βλ. και Ανθόπουλο Χ., Εισαγωγικό σχόλιο, ο.π., σ. 99.

11. 526/2001 ΣτΕ, ο.π.

της ρύθμισης.

Η εισαγωγή του θεσμού της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας στην σύγχρονη πραγματικότητα κρίθηκε επιβεβλημένη, όπως προκύπτει και από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του ν. 2510/1997, για σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος:

α) στην, κατά την εκτίμηση του νομοθέτη, υποχρέωση λήψης μέτρων που αποσκοπούν στην πληρέστερη προστασία της ελευθερίας της συνείδησης, β) στην ανάγκη αντιμετώπισης του κοινωνικού προβλήματος που δημιουργήθηκε από την άρνηση των αντιρρησιών συνείδησης να υπαχθούν στο καθεστώς της άοπλης θητείας, κατά τα προβλεπόμενα στους ν. 731/1977 (άρθρο 1 παρ. 5) και 1763/1988 (άρθρ. 5 παρ. 2-4), και την εξ αυτού του λόγου μη επίτευξη του επιδιωχθέντος με τις ανωτέρω διατάξεις σκοπού, γ) στην επιθυμία εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με τα διεθνώς κρατούντα, και ειδικότερα με τις αντίστοιχες νομοθεσίες των περισσότερων Ευρωπαϊκών Κρατών, ενόψει και των διεθνών κειμένων με τα οποία συνιστάται η θέσπιση μορφών εναλλακτικής θητείας των αντιρρησιών συνείδησης, και δ) στην εκτίμηση ότι η στράτευση των αντιρρησιών συνείδησης μπορεί να αποβεί σε βάρος της εύρυθμης λειτουργίας του στρατεύματος. Αυτοί οι λόγοι δημοσίου συμφέροντος σε συνδυασμό με την εκ νόμου δυνατότητα αναστολής (και όχι κατάργησης) σε περίπτωση πολέμου (άρθρο 65.1 ν. 3421/2005)<sup>12</sup> και την διεθνή τάση κατοχύρωσης της αντίρρησης συνείδησης ως «δικαιώματος»<sup>13</sup> μπορούν να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι η εναλλακτική κοινωνική θητεία αποτελεί κεκτημένο το οποίο ο νομοθέτης μπορεί απλά να μεταρρυθμίσει αλλά όχι να καταργήσει εντελώς<sup>14</sup>.

### 3. Συναφείς συνταγματικές διατάξεις

Η πρόβλεψη της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας στο συνταγματικό κείμενο δεν παύει να είναι παρά μια ερμηνευτική δήλωση σε συγκεκριμένη παράγραφο του Σ. Συνεπώς είναι επιβεβλημένη η εξέταση της συγκεκριμένη συνταγματικής πρόβλεψης (4.6).

Η στρατιωτική υποχρέωση αποτελεί ειδική εκπλήρωση του «χρέους εθνικής αλληλεγγύης», την οποία το κράτος μπορεί (κατά το άρθρο 25 παρ. 4 Σ.) να αξιώνει

---

12. Η αναστολή του καθεστώτος της εναλλακτικής θητείας σε περίοδο πολέμου δεν έχει συνταγματικό έρεισμα, καθώς το άρθρο 48 του Συντάγματος δεν αναφέρει σχετικά. Από την άλλη η έλλειψη σχετικής αναφοράς μπορεί να αποτελέσει (επιπλέον) επιχείρημα ως προς την μη ύπαρξη σχετικού δικαιώματος για τους αντιρρησίες συνείδησης.

13. Βλ. παρακάτω μέρος 5.

14. Αντίθετος ο Καρακόστας Β., «Συνταγματικότητα και νομιμότητα της εναλλακτικής θητείας των αντιρρησιών συνείδησης», Δίκη, 2005, σ. 522.

από όλους τους πολίτες<sup>15</sup>. Είναι πιθανότατα η αρχαιότερη υποχρέωση προς το κράτος ή την κοινότητα, καθώς εμφανίζεται και στις πιο πρωτόγονες κοινωνίες και έγκειται στην υποχρέωση συμβολής στην άμυνα της πατρίδας στο πλαίσιο των ενόπλων δυνάμεων. Το ελληνικό Σ. συγκαταλέγεται σ' εκείνα που περιέχουν ειδική διάταξη για την στρατιωτική υποχρέωση και δεν επαφίενται στην ρυθμιστική παρέμβαση του κοινού νομοθέτη (όπως π.χ. στη Γαλλία και στις ΗΠΑ.). Η δε διάταξη του άρθρου 4 παρ. 6 είχε περιληφθεί, με την σημερινή του μορφή, στο Σ. του 1911 (άρθρο 106), καθώς και στο άρθρο 3 του Σ. του 1952. Επιπλέον η Ε' Αναθεωρητική Βουλή είχε απορρίψει πρόταση της αντιπολίτευσης να συμπεριληφθεί πρόβλεψη για τους αντιρρησίες συνείδησης. (ικανός αριθμός των οποίων είχε αρνηθεί συμμετοχή στην γενική επιστράτευση του 1974).

Κατά σταθερή νομολογία, του ΣτΕ κυρίως, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 6 Σ. θέτει στον πολίτη ένα πρωταρχικό καθήκον<sup>16</sup>. Το καθήκον αυτό συνίσταται στην αυτοπρόσωπη, ίση και καθολική θητεία για την υλοποίηση της οποίας αρκεί η σωματική και ψυχική ικανότητα χειρισμού απλού οπλισμού, σύμφωνα με τους παραδεδεγμένους κανόνες της ιατρικής επιστήμης. Η έννοια «*δυνάμενος φέρειν όπλα*» θεωρείται πως σημαίνει την αντικειμενική ικανότητα του μέσου κοινωνικού ανθρώπου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εκάστοτε στρατιωτικής εκπαίδευσης<sup>17</sup>. *Α contrario* οι μη δυνάμενοι να φέρουν όπλα απαλλάσσονται (ολικά ή μερικά) από την στρατιωτική υποχρέωση: εφαρμογή διαφοροποιητικών νομοθετικών ρυθμίσεων, «*επιτρέπονται μόνο για σοβαρούς λόγους, καθοριζόμενους υπό του Νόμου επί τη βάση γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων και αφορώντας εις το δημόσιον συμφέρον, αποκλεισμένης της θεσπίσεως παρεκκλίσεων από της υποχρεώσεως προς στράτευσιν αδικαιολογήτων από της ανωτέρω απόψεως εν όψει του επιδιωκόμενου δι' αυτών σκοπού*»<sup>18</sup>. Μέσα στο πλαίσιο αυτό μπορεί να κριθεί και να δικαιολογηθεί η αναλογική διαφοροποίηση

15. Δαγτόγλου Π.Δ., Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β', Β' έκδοση, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 2005, σ. 1283.

16. Βλ. ενδεικτικά 1616/1977 και 1937/1996. Βλ. και την ομόφωνη γνωμοδότηση 669/1991 του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους (εφεξής ΝΣΚ): «ο κανόνας του άρθρου 4.6 επιβάλλει αμιγή υποχρέωση δυνάμει αναγκαστικής σχέσης δημοσίου δικαίου, απολύτως ασυμβίβαστης προς την φύση του πολιτικού δικαιώματος, με την μορφή της ένοπλης ειδικής υποχρέωσης όλων των Ελλήνων... οι συνειδησιακοί λόγοι αποκλείεται να αναχθούν, δια του Σ., σε δικαίωμα του υπόχρεου της στρατιωτικής υποχρέωσης προς καθορισμό της συμμετοχής του και του είδους του στην εθνική άμυνα...».

17. Βλ. ΝΣΚ, ο.π.: «η έννοια αφενός ορίζει το περιεχόμενο της ικανότητας του υπόχρεου και το κριτήριο του προσδιορισμού του και αφετέρου δηλώνει το είδος της συμμετοχής του στην άμυνα της Χώρας. Η ικανότητα, ως έννοια αόριστη αξιολογικού περιεχομένου καθορίζεται βάσει εξωνομικών κριτηρίων. Αντά λειτουργούν ως αντικειμενικά, κατά τους κοινώς παραδεδεγμένους κανόνες της ιατρικής επιστήμης και προσδιορίζουν ως ικανούς τους έχοντες την ικανότητα, σωματική και ψυχική, χειρισμού απλού όπλου. Υποκειμενικές καταστάσεις βουλευτικού χαρακτήρα δεν συνεκτιμώνται».

18. ΣτΕ 1937/1996.

(από το νόμο και το Σ.) των αντιρρησιών συνείδησης λόγω θρησκευτικών ή ιδεολογικών τους πεποιθήσεων (και η καθιέρωση για αυτούς εναλλακτικής θητείας).

Παρά τον επιτακτικό χαρακτήρα της συνταγματικής υποχρέωσης στράτευσης, την ιστορική ερμηνεία της διάταξης και την απουσία ερμηνευτικής δήλωσης μέχρι το 2001, η καθαρά γραμματική της ερμηνεία θα μπορούσε να παράσχει έρεισμα, τουλάχιστον για την άοπλη στρατιωτική θητεία: η συμβολή στην άμυνα της πατρίδας μπορεί να γίνει και χωρίς το «φέρειν όπλα» – άλλωστε η στρατιωτική μηχανή αποτελείται από υπηρεσίες, οι οποίες ελάχιστη σχέση έχουν με την χρήση όπλων (π.χ. υγειονομικό, επιμελητειακή υποστήριξη και διοικητική μέριμνα κ.ο.κ.). Η δε συνταγματικότητα της εναλλακτικής υπηρεσίας θα μπορούσε να στηριχθεί είτε

α) στην περαιτέρω διεύρυνση του όρου «άμυνα της πατρίδας» έτσι ώστε αυτή να συμπεριλάβει ακόμα και την εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος (η οποία είναι δυνατή και χάρη στην λειτουργία άλλων μηχανισμών του κράτους)<sup>19</sup> καθώς και άλλων κρατικών μηχανισμών είτε β) στην επανερμηνεία του όρου «μπορεί να φέρει όπλα», ώστε αυτή να συμπεριλαμβάνει όχι μόνο όσους δεν μπορούν αντικειμενικά να φέρουν όπλα (π.χ. για ιατρικούς λόγους) αλλά και όσους κωλύονται για συνειδησιακούς λόγους<sup>20</sup>. Συνεπώς, η *a contrario* ερμηνεία θα ήταν ότι οι αντιρρησίες συνείδησης δεν θα υποχρεώνονταν να συντελούν στη άμυνα της πατρίδας, με συνέπεια την απαλλαγή τους από την υποχρέωση στράτευσης (εκτός αν θεωρηθεί ότι το άρθρο 25.4 του Σ. καθιερώνει αυτοτελή υποχρέωση<sup>21</sup>, και εφόσον η εφαρμογή του 4.6 υποχωρεί τότε εφαρμόζεται το γενικότερο άρθρο).

19. Έτσι και Αλιβιζάτος Ν., «Αντιρρησίες συνείδησης και στρατιωτική θητεία», ΝοΒ, 1988, σ. 522-3, βλ. και Ανθόπουλο Χ., «Το πρόβλημα της συνταγματικότητας της κοινωνικής θητείας», Υπεράσπιση, 1983 σ. 1080-2, ο οποίος αναφέρεται σε «εσωτερική άμυνα». Αντίθετο το ΝΣΚ, ο.π.: «η διεύρυνση της έννοιας Εθνική Άμυνα είναι προφανώς μη ανεκτή από το Σ. ... όλες οι υποκατάστατες της στρατιωτικής θητείας έννοιες δε συγκεντρώνουν κανένα από τα επισημανθέντα στοιχεία της εθνικής άμυνας [έννομο αγαθό... έννοια μη διαλεκτική, απολύτως συνυφασμένη με την ύπαρξη του κράτους και του έθνους] και ως εκ τούτου δεν καλύπτουν την στρατιωτική υποχρέωση, ούτε συντελούν στην άμυνα της Χώρας».

20. Έτσι και ο Παπαδημητρίου, σ. 580. Αντίθετος ο Αλιβιζάτος, ο.π., σ. 522, γιατί «θα οδηγούσε αναπότρεπτα σε ευθεία παραβίαση των αρχών της ισότητας και της καθολικότητας της υποχρέωσης που ο κανόνας του 4.6 καθιερώνει».

21. Αντίθετος ο Χρυσόγονος Κ.Χ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», Β' έκδοση, Αντ. Σάκκουλας, 2002, Αθήνα - Κομοτηνή, σ. 70: «Εξυπακούεται βέβαια ότι ο κοινός νομοθέτης μπορεί να θεσπίζει και άλλες υποχρεώσεις, για Έλληνες πολίτες και μη, πέρα από όσες προβλέπονται ρητά στο ίδιο το Σύνταγμα ή υπονοούνται σε διάφορες διατάξεις του. Όμως το έρεισμα προς τούτο δεν το παρέχει το "χρέος αλληλεγγύης" του άρθρου 25 παρ. 4, αλλά η γενική νομοθετική αρμοδιότητα του άρθρου 26 παρ. 1 Συντ.,... Η επίκληση του άρθρου 25 παρ. 4 Συντ. δεν μπορεί λοιπόν να παράσχει τη δικαιολογητική βάση προσβολής των συνταγματικών δικαιωμάτων».

Ωστόσο, αυτή η ερμηνεία (περί πλήρους απαλλαγής) θα προσέκρουε στο γράμμα και πνεύμα της διάταξης 13.4, τουλάχιστον, όσον αφορά τους θρησκευτικούς αντιρρησίες συνείδησης. Από την άλλη, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η υποχρεωτική στράτευση δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά μέσο για την εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία του στρατού (ώστε ο τελευταίος να επιτελεί τα καθήκοντα που του έχουν ανατεθεί). Συνεπώς, αυτός ο λόγος δημοσίου/κρατικού συμφέροντος μπορεί να εξυπηρετείται καλύτερα με την θέσπιση της εναλλακτικής θητείας<sup>22</sup>. Εναλλακτικά μπορεί να υποστηριχθεί ότι σε μια υποχρεωτική και εξουσιαστική σχέση (όπως είναι η περίοδος στρατιωτικής θητείας) η προσβολή των δικαιωμάτων των εξουσιαζόμενων δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τον πυρήνα αυτών και τυχόν υπηρέτηση στρατιωτικής θητείας θα αναιρούσε την ουσία της ελευθερίας συνείδησης των αντιρρησιών.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το ζήτημα της συνταγματικότητας της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας αντιμετωπίστηκε από το ΣτΕ<sup>23</sup>, το οποίο αποφάνθηκε ότι «*παρεκκλίσεις από τη θεσπιζόμενη με την διάταξη αυτή καθολικότητα της προς στράτευση υποχρέωσης των ικανών να φέρουν όπλα επιτρέπονται, εν όψει και της αρχής της ισότητας των Ελλήνων ενώπιον του νόμου, (και είναι συνταγματικώς επιτρεπτές) μόνον για σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος που καθορίζονται από το νόμο επί τη βάση γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων εφόσον, εν όψει και των εκάστοτε αμυντικών αναγκών της χώρας, δεν διαταράσσεται η εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος*»<sup>24</sup>. Η συνταγματική διάταξη όμως δεν χρησιμοποιεί την έννοια του δημοσίου συμφέροντος<sup>25</sup>, ενώ δεν εξηγείται καθόλου πως υπερβαλλάζεται η διάταξη του άρθρου 13.4 (τουλάχιστον όσο αφορά τους θρησκευτικούς αντιρρησίες συνείδησης). Πιθανή εξήγηση, ωστόσο, αποτελεί το γράμμα της διάταξης, αφού ο αντιρρησίας συνείδησης δεν απαλλάσσεται των

---

22. Όπως προαναφέρθηκε ο νομοθέτης θεώρησε ως σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος τη λήψη μέτρων που αποσκοπούν στην πληρέστερη προστασία της ελευθερίας της συνείδησης, την αντιμετώπιση κοινωνικού προβλήματος αντιρρησιών, την προσαρμογή προς τα διεθνώς κρατούντα και κυρίως την εύρυθμη λειτουργία του στρατού.

23. 526/2001, ο.π.

24. Το ΝΣΚ, ο.π., απέρριπτε ακόμα και τη συνταγματικότητα της άοπλης στρατιωτικής θητείας: «*Το Σύνταγμα έναντι των λόγων αυτών [συνείδησης, θρησκευτικών κ.ο.κ.] είναι υπερκείμενος τυπικός (;) νόμος, απολύτως κλειστός... που δεν επιτρέπει τις αντιρρήσεις ιδεολογικού, ηθικού κ.λπ. χαρακτήρα... «δια της αρχής της ισότητας διατελούσης ... σε σχέση αλληλοσυμπλήρωσης και αλληλεξάρτησης με το γενικό συμφέρον αποκλείεται η αναλογική διαφοροποίηση της στρατιωτικής υποχρέωσης υπέρ των αντιρρησιών συνείδησης, ελλείποντος λόγου γενικότερου συμφέροντος, συνταγματικής πάντα αναγωγής, και ενόψει της απαγόρευσης διάκρισης...».*

25. Εκτός αν θεωρήσουμε ότι η συνταγματική υποχρέωση ή η «άμυνα της πατρίδας» συνεπάγεται ή ταυτίζεται με το δημόσιο συμφέρον... και το 2.2 μπορεί να δώσει έναν σχετικό εννοιολογικό προσδιορισμό.

υποχρεώσεων του, αλλά απλώς τις εκπληρώνει με διαφορετικό τρόπο<sup>26</sup>.

Η διάταξη του άρθρου 13.4 ορίζει ότι «κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους». Η διάταξη αυτή εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη μετεμφυλιοπολεμική συγκυρία των μέσων του προηγούμενου αιώνα, στο Σχέδιο Σ. του 1948 και στη συνέχεια στο Σ. του 1952 (άρθρο 2). Δικαιολογητικός λόγος θέσπισής ήταν η άρνηση ορισμένων αντιρρησιών συνείδησης να στρατευθούν εξαιτίας των θρησκευτικών πεποιθήσεων τους.

Οι διατάξεις των άρθρων 4.6 & 13.4, επαναλαμβανόμενες στο Σύνταγμα του 1975, αποτύπωναν πειστικά την τότε κυρίαρχη συγκυρία της δραματικής έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις που ακολούθησε την εισβολή του 1974 στην Κύπρο και η οποία ήταν ο κύριος διαμορφωτικός παράγοντος της αρνητικής θέσης της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής στο θέμα των αντιρρησιών συνείδησης, όπως προαναφέρθηκε<sup>27</sup>. Ωστόσο, η συνεχής πίεση της διεθνούς συγκυρίας προς τη χώρα μας, η οποία επανειλημμένως καταδικάζονταν (φραστικά) σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο για τη στάση της απέναντι στους αντιρρησίες συνείδησης, καθώς και η αναδιαμόρφωση του περιεχομένου θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων οδήγησαν σταδιακά στη νομοθετική κατοχύρωση της εναλλακτικής θητείας.

#### 4. Η νομοθετική ρύθμιση

Κατά το παρελθόν, οι αρνούμενοι να στρατευθούν επικαλούμενοι λόγους θρησκευτικούς καταδικάζονταν από τα Στρατιωτικά Δικαστήρια για ανυπακοή κατά τον Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα, μετά δε την έκτιση της ποινής τους καλούνταν εκ νέου να υπηρετήσουν<sup>28</sup>, ενώ αν ενέμεναν στην άρνηση τους τότε επακολουθούσε και δεύτερη και τρίτη ή τέταρτη καταδίκη για ανυπακοή<sup>29</sup>, πρακτική που παραβιάζει βασική αρχή του (ποινικού) δικαίου, απορρέουσα από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Πολιτικά και Ατομικά Δικαιώματα (14.7), ότι δηλαδή κανείς δεν μπορεί να δικαστεί δεύτερη φορά για το ίδιο κατ' ουσίαν αδίκημα (*ne bis in idem*)<sup>30</sup>. Εξ απόψεως Ποινικού Δικαίου παρατηρείται, ότι κατά την

26. Κατά τον Αλιβιζάτο, (ο.π., σ. 521) το 13.4 αναφέρεται σε κάθε είδους υποχρέωση ενώ το 4.6 είναι *lex specialis* αναφορικά με το ρυθμιστικό αντικείμενο (δηλαδή την υποχρέωση στράτευσης).

27. Μπακογιάννης Κ., «Η αντίρρηση συνείδησης στην αναθεώρηση του Συντάγματος», ΔτΑ 10/2001, σ. 334.

28. Λυκοβαρδή, ο.π., σ. 465.

29. Αλιβιζάτος, ο.π., σ. 526.

30. Η ίδια πρακτική συνεχίζεται και σήμερα για όσους δεν υπαχθούν στις διατάξεις της νομοθετικής ρύθμισης. Βλ. σχετικά UN. Doc. E/CN.4/2001/14/Add.1, «Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention», 9 November 2000, σύμφωνα με την οποία (γνώμη), όταν ο καταδικασθείς (για ανυπακοή κλπ.) επικαλείται τους ίδιους συνειδησιακούς λόγους σε κάθε νέα κλήση



αξιολόγηση των δεδομένων άρνησης του αντιρρησία συνείδησης, το φρόνημα του έτεινε συχνά να υποκαθιστά την κρίση του καταλογισμού. Έτσι, η ιδεολογικά συσσωρευμένη αλλά και παραδοσιακά βιωμένη αντίληψη για το πρότυπο του αντιρρησία φαίνεται να συντελούσε στον καθορισμό της κοινωνικής αντίδρασης, όχι τόσο από την βλαπτικότητα της πράξης, όσο από το καλυπτόμενο φρόνημα του δράστη<sup>31</sup>. Προϊόντος του χρόνου το ζήτημα δεν αφορούσε μόνο τους θρησκευτικούς αντιρρησίες, αλλά διευρύνθηκε με την εμφάνιση των ιδεολογικών αντιρρησιών συνείδησης.

Ο ν. 731/1977 μετέβαλε την κατάσταση ως προς το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης<sup>32</sup>, καθώς παρείχε στους αρνούμενους να στρατευθούν για λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως την δυνατότητα να εκπληρώσουν μια *άοπλη στρατιωτική θητεία*, διπλής διάρκειας από την προβλεπόμενη. Ο νόμος αυτός, όντας ο πρώτος που αναγνώρισε δυνατότητα αρνήσεως της ένοπλης στρατεύσεως για λόγους συνειδήσεως, δεν δέχονταν ότι η μη μάχιμη στρατιωτική θητεία μπορεί και αυτή να είναι συνειδησιακά αμφισβητούμενη. Οι ρυθμίσεις του ν. 731/1977 βρήκαν έκφραση και στον μεταγενέστερο στρατολογικό ν. 1763/1988, με την επιπλέον (σημαντική) διαφοροποίηση ότι προβλέπεται και η ιδεολογική αντίρρηση συνείδησης<sup>33</sup>. Μετά από μια δεκαετία περίπου ψηφίστηκε ο ν. 2510/1997, ο οποίος για πρώτη φορά αναγνώρισε την δυνατότητα προσφοράς πολιτικής υπηρεσίας στους αντιρρησίες συνείδησης<sup>34</sup>, όπως αργότερα κωδικοποιήθηκε με το π.δ. 292/2003 και αντικαταστάθηκε από τον ισχύοντα νόμο 3421/2005, ο οποίος κατ' ουσία δεν παραλλάσσει τις ρυθμίσεις των προηγούμενων νόμων.

Η ισχύουσα νομοθετική ρύθμιση, πέρα από την οριοθέτηση του πεδίου της αντίρρησης συνείδησης (άρθρο 59), καθορίζει τα χρονικά όρια της επαυξημένης

---

προς στράτευση, τότε η (παράνομη) πράξη είναι μια και δεν υπάρχει νέο αδίκημα το οποίο να μπορεί να επισύρει επιπλέον ποινή. Το άρθρο 65.1 του ν. 3421/2005 δίνει μια (μερική) λύση σε αυτό το ζήτημα, προβλέποντας ότι «όσοι καταδικάζονται για άρνηση εκτέλεσης στρατεύσιμης στρατιωτικής υπηρεσίας και εκτίουν ποινή φυλάκισης ίση ή μεγαλύτερη της διάρκειας της εναλλακτικής υπηρεσίας που θα εκπληρώναν, αν είχαν αναγνωρισθεί ως αντιρρησίες συνείδησης, μετά την αποφυλάκιση τους, εξαιρούνται από τις προσκλήσεις για κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις».

31. Παπαδαμάκης Α.Χ., «Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο», Γ' έκδοση, Σάκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 55-6. Για τον *Αλιβιζάτο*, (ο.π., σ. 523) η δίωξη των αντιρρησιών συνείδησης αποτελεί σε τελευταία ανάλυση προσβολή της ελευθερίας της σκέψης.

32. Για την μεταστροφή από την πλευρά του (στρατιωτικού) ποινικού δικαίου βλ. Παπαδαμάκη, ο.π.

33. Το αρχικό σχέδιο νόμου προέβλεπε και την εισαγωγή της δυνατότητας εναλλακτικής θητείας. Τελικά, ματαιώθηκε η ψήφισή του καθώς η Κεντρική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή διέγρωσε την αντίθεσή της προς τις διατάξεις του Σ. 4.6 και 13.4.

34. Η χώρα μας κατέλαβε μια από τις τελευταίες θέσεις χρονικά μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, τα οποία κατοχύρωσαν την αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία. Μια από τις ελάχιστες, ακόμα, εξαιρέσεις είναι και η Τουρκία.

κοινωνικής θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης (60.1 β)<sup>35</sup>. Ωστόσο, με την παράγραφο 2 του αυτού άρθρου εξουσιοδοτείται ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας να διευρύνει τα χρονικά όρια της εναλλακτικής θητείας. Έτσι με την έκδοση της ΥΑ (Φ.420/10/80347 2006) περί «Ρύθμισης ορισμένων στρατολογικών θεμάτων αντιρρησιών συνείδησης», η εναλλακτική θητεία έχει διαμορφωθεί ως εξής:

α) Είκοσι τρεις (23) μήνες, για όσους θα εκπλήρωναν πλήρη ένοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση.

β) Δεκαεπτά (17) μήνες, για όσους θα εκπλήρωναν μειωμένη ένοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση εννέα (9) μηνών.

γ) Έντεκα (11) μήνες, για όσους θα εκπλήρωναν μειωμένη ένοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση έξι (6) μηνών.

δ) Πέντε (5) μήνες, για όσους θα εκπλήρωναν ενόπλως τρίμηνη πραγματική στρατιωτική υπηρεσία<sup>36</sup>.

Στο επόμενο άρθρο (61) καθορίζεται ο τρόπος εκπλήρωσης της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας σε υπηρεσίες φορέων του δημόσιου τομέα, οι οποίοι δηλώνουν την αντίστοιχη επιθυμία τους να απασχολήσουν αντιρρησίες συνείδησης<sup>37</sup>, και συνίσταται στην παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, σε περιοχές εκτός των Νομών Αττικής, Θεσσαλονίκης, γέννησης, καταγωγής ή διαμονής των ενδιαφερομένων, καθώς και εκτός των μεγάλης πληθυσμιακής πυκνότητας αστικών κέντρων, που καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας που δεν δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Ο τρόπος υπαγωγής των δυνάμει αντιρρησιών συνείδησης στις διατάξεις του νόμου, καθορίζεται από το άρθρο 62: απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας<sup>38</sup>,

---

35. Η διάρκεια της θητείας διαμορφώθηκε ως εξής: (α) Δεκαοκτώ (18) μήνες, για όσους θα εκπλήρωναν πλήρη ένοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση, (β) Δεκαέξι (16) μήνες, για όσους θα εκπλήρωναν μειωμένη ένοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση εννέα (9) μηνών και (γ) Δεκατέσσερις (14) μήνες, για όσους θα εκπλήρωναν μειωμένη ένοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση έξι (6) μηνών. Το προίσχυσαν π.δ. 292/2003 (άρθρο 54) προέβλεπε τα ίδια ακριβώς με την προσθήκη της παρακάτω περίπτωσης: (4) Δώδεκα (12) μήνες για όσους θα εκπλήρωναν μειωμένη ένοπλη θητεία τριών (3) μηνών. Η διάρκεια για τους υπηρετούντες άοπλη θητεία είναι 12, 11 και 10 μήνες αντίστοιχα.

36. Η άοπλη θητεία διαμορφώθηκε αντίστοιχα σε 18 μήνες, 13 μήνες και 15 ημέρες, 9 μήνες και 4 μήνες και 15.

37. Κατά την 575/2001 ΣτΕ «δεν είναι νόμιμη η τοποθέτηση υπόχρεου σε εναλλακτική θητεία σε υπηρεσίες φορέων του δημοσίου τομέα, εφόσον οι φορείς αυτοί δεν έχουν προηγουμένως δηλώσει, κατόπιν σχετικής προσκλήσεως του ΓΕΕΘΑ, αν επιθυμούν να απασχολήσουν άτομα της κατηγορίας αυτής, καθώς και τα καθήκοντα που θα ασκούν αυτά».

38. Αποκλειστική αρμοδιότητα του Υπουργού να αποφαίνεται για τη συνδρομή των ουσιαστικών προϋποθέσεων υπαγωγής των ενδιαφερομένων στις σχετικές διατάξεις κατά την 2793/2005 ΣτΕ. Εάν η υπουργική πράξη είναι τελείως αντίθετη ή περιέχει απόκλιση από την γνωμοδότηση της Επιτροπής, τότε πρέπει να είναι ειδικώς αιτιολογημένη (20.2 ΚΔΔ), ώστε να δικαιολογείται έτσι η απόκλιση,

ύστερα από (απλή) γνωμοδότηση ειδικής επιτροπής, που εξετάζει τη συνδρομή των προϋποθέσεων αναγνώρισης των ενδιαφερομένων ως αντιρρησιών συνείδησης<sup>39</sup> είτε μέσα από τα δικαιολογητικά που υποβάλλουν είτε και αυτοπροσώπως, εφόσον αυτό απαιτείται, και αποτελείται από: α. Δύο καθηγητές ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με ειδικότητα στη φιλοσοφία ή στις κοινωνικές & πολιτικές επιστήμες ή στην ψυχολογία, β. Ένα σύμβουλο ή πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, γ. Δύο ανώτερους αξιωματικούς, ένα του στρατολογικού και ένα του υγειονομικού σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων<sup>40</sup>. Τα δικαιολογητικά, προθεσμίες, διαδικασία υπαγωγής και άλλες λεπτομέρειες για την εφαρμογή του νόμου καθορίζονται με υπουργική απόφαση, κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 63<sup>41</sup>. Το επόμενο άρθρο καθορίζει το καθεστώς όσων εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία<sup>42</sup> καθώς και τους λόγους έκπτωσης<sup>43</sup>, οι οποίοι μπορούν να οδηγήσουν στην υποχρέωση εκπλήρωσης ένοπλης θητείας, με αναγνώριση του ήδη διανυθέντα χρόνου μόνο κατά το ήμισυ (64.6), το οποίο δεν μπορεί να είναι μικρότερο του

---

Καρακόστας, ο.π. σ. 524.

39. Για τον *Ανθόπουλο*, (ο.π., σ. 101), «η πρακτική επίπτωση της μνείας περί τεκμηριωμένης αντίρρησης συνείδησης είναι η συνταγματική κατοχύρωση του θεσμού της επιτροπής». Ωστόσο εξίσου σημαντική συνέπεια αποτελεί το γεγονός ότι το βάρος απόδειξης πέφτει στους ώμους του δυνάμει αντιρρησία συνείδησης.

40. Τα άρθρα 59 και 61.1 έχουν κριθεί σύμφωνα με το Σύνταγμα και της ΕΣΔΑ, κατά την προ-ϊσχύσασα μορφή τους στον ν. 2510/1997 και στο π.δ. 292/2003 (βλ. σχετικά 2793/2005 ΣτΕ και 1119/2004).

41. ΥΑ Φ.420/79/81978/Σ.300 2005: Άοπλη στρατιωτική υποχρέωση και εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης.

42. Άρθρο 64.3 α. Δεν έχουν στρατιωτική ιδιότητα και ως εκ τούτου δεν υπάγονται στην αρμοδιότητα των στρατιωτικών δικαστηρίων. β. Θεωρούνται οιονεί καταταγέντες στις Ένοπλες Δυνάμεις. γ. Δεν καλύπτουν οργανικές θέσεις του φορέα στον οποίο διατίθενται, εξομοιώνονται όμως με τους υπαλλήλους του φορέα αυτού σε ό,τι αφορά την υγειονομική περίθαλψη και γενικά τη διοικητική μέριμνα. δ. Δικαιούνται τροφή και στέγη από τον φορέα στον οποίο διατίθενται και εφόσον αυτός αδυνατεί, καταβάλλεται σε αυτούς χρηματικό ποσό ως αντίτιμο, ίσο με το ποσό που διατίθεται για τη σίτιση, τη στέγαση, την ένδυση και τις μετακινήσεις των οπλιτών. Το ύψος του αντιτίμου, καθώς και κάθε αναγκαία λεπτομέρεια σχετικά με τη διαδικασία της καταβολής του, καθορίζονται με κοινή απόφαση των Υπουργών Εθνικής Άμυνας, Οικονομίας και Οικονομικών και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού. ε. Δικαιούνται άδεια απουσίας δύο (2) ημερών για κάθε μήνα υπηρεσίας.

43. Άρθρο 64. 5: όσοι α. Εμπίπτουν στις διατάξεις της παρ. 3 του άρθρου 59 του νόμου αυτού [βλ. παραπάνω σ. 2]. β. Κηρύσσονται ανυπότακτοι λόγω μη παρουσίας τους στις Ένοπλες Δυνάμεις ή στον φορέα που διατέθηκαν εντός της καθοριζόμενης προθεσμίας. γ. Διαπράττουν πειθαρχικά ή ποινικά αδικήματα, τα οποία μπορούν να επιφέρουν, για το προσωπικό του φορέα που διατέθηκαν, απόλυση ή λύση της σχέσης εργασίας. δ. Ασκούν συνδικαλιστική δραστηριότητα ή συμμετέχουν σε απεργία κατά το χρονικό διάστημα της εναλλακτικής υπηρεσίας τους. ε. Τιμωρούνται κατά το χρονικό διάστημα της εναλλακτικής υπηρεσίας τους, εξαιτίας παράβασης των διατάξεων για χορήγηση αδειών απουσίας, με ποινές οι οποίες ισχύουν για τους υπαλλήλους του φορέα που διατέθηκαν.

εξάμηνου (64.7)<sup>44</sup>. Τέλος, με το άρθρο 65 προβλέπεται αφενός η εξαίρεση από την πρόσκληση κατάταξης όσων δεν έχουν αναγνωριστεί ως αντιρρησίες συνείδησης και αποφυλακίστηκαν μετά την έκτιση ποινής φυλάκισης ίσης ή μεγαλύτερης της διάρκειας της εναλλακτικής υπηρεσίας που θα εκπλήρωναν αν είχαν αναγνωριστεί ως αντιρρησίες συνείδησης και αφετέρου η δυνατότητα αναστολής των διατάξεων για την εναλλακτική υπηρεσία σε περίοδο πολέμου και ένταξης στους υπόχρεους άοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης.

Το νομοθετικό αυτό πλαίσιο καταρχήν δεν διαφοροποιεί το καθεστώς που ίσχυε βάσει του π.δ. 292/2003 και του ν. 2510/1997. Ωστόσο, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι στο αρχικό άρθρο 19 του ν. 2510/1997 (και μέχρι την τροποποίησή του από την παρ. 3 άρθρο 18 ν. 2936/2001), προβλέπονταν η συλλήβδην προσαύξηση 18 μηνών για όλους τους υπόχρεους εναλλακτικής θητείας, συνεπώς το παρόν καθεστώς αποτελεί μια μεγάλη βελτίωση σε σχέση με τα προ εξαετίας ισχύοντα. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν προβληματικά σημεία:

1. Αναφορικά με τον αποκλεισμό της ιδιότητας του αντιρρησία συνείδησης από ορισμένες κατηγορίες πολιτών (άρθρο 59.3). Αν και καταρχήν οι περιπτώσεις που αναφέρονται είναι εύλογες, φαίνεται να λειτουργούν ως αμάχητα τεκμήρια. Για παράδειγμα, δεν λαμβάνουν υπόψη την ελευθερία του ατόμου να αλλάξει θρησκευτικές (13.1 Σ.) ή ιδεολογικές (5.1) πεποιθήσεις, οι οποίες συνειδησιακά τον εμποδίζουν να υπηρετήσει ένοπλα την στρατιωτική θητεία. Συνεπώς, ακόμα και η χρήση όπλων στο παρελθόν (ή η προηγούμενη ένοπλη στρατιωτική θητεία) δεν πρέπει να συνεπάγεται αυτόματα την απόρριψη της αίτησης υπαγωγής στο καθεστώς του αντιρρησία συνείδησης<sup>45</sup>. Πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ (2472/2006) βαδίζει προς τη σωστή κατεύθυνση, δεχόμενη πως η ένοπλη υπηρεσία σε ένοπλες δυνάμεις αποτελεί κάλυμα υπαγωγής στις διατάξεις του νόμου μόνο αν λάβει χώρα σε χρονικό διάστημα που ο αιτούμενος την υπαγωγή του στις διατάξεις αυτές είχε ήδη ενστερνισθεί τις πεποιθήσεις που τον εμποδίζουν σήμερα στην εκπλήρωση ένοπλης θητείας για λόγους συνειδήσεως. Συνεπώς, εφόσον ο αιτών

---

44. Έτσι, χαρακτηριστικά ο υπηρέτων 5μηνη εναλλακτική θητεία, μπορεί να υποχρεωθεί στην παροχή επιπλέον 6μηνης ένοπλης θητείας, ενώ ο υπηρέτων 23μηνη θητεία μπορεί να υποχρεωθεί να παρέχει μέχρι και επιπλέον 11 μήνες ένοπλη θητεία

45. Βλ. σχετικά και Έκθεση του ΣτΠ, ο.π.: «οι τελευταίες αυτές διατάξεις..... δημιουργούν και ζήτημα συνταγματικότητας, κατά το μέτρο που γεγονότα όπως η προηγούμενη υπηρεσία σε ελληνικά ή αλλοδαπά σώματα ασφαλείας, η άδεια οπλοφορίας, σε ισχύ ή και μετά τη λήξη της, η συμμετοχή σε δραστηριότητες που συνδέονται με τη χρήση όπλων, η καταδίκη ή και μόνον η ποινική δίωξη για αξιόποινη πράξη συνδεόμενη με τη χρήση όπλων ανάγονται σε αμάχητα τεκμήρια ανειλικρίνειας ως προς τους λόγους συνείδησης που επικαλείται ο ενδιαφερόμενος προκειμένου να υπαχθεί στο καθεστώς της ΕΠΚΥ, ο οποίος με τον τρόπο αυτό στερείται της δυνατότητας να τα ανατρέψει». Σύμφωνη και η Λυκοβαρδή, (ο.π., σ. 470).

είχε υπηρετήσει στις ένοπλες δυνάμεις της πρώην Σοβιετικής Ενώσεως δέκα και πλέον χρόνια πριν βαπτισθεί Χριστιανός Μάρτυρας του Ιεχωβά, η υπηρεσία του αυτή δεν αποτελεί, σύμφωνα με την ανωτέρω διάταξη, λόγο αποκλεισμού του από την υπαγωγή στις διατάξεις του νόμου, προκειμένου να εκπληρώσει ΕΚΘ.

Άλλο αντίστοιχο παράδειγμα μπορεί να αφορά την ένοπλη θητεία σε ξένες ένοπλες δυνάμεις. Εφόσον στο αντίστοιχο ξένο κράτος δεν προβλέπεται εναλλακτική θητεία και προβλέπονται εξοντωτικές ποινές για την άρνηση (π.χ. ποινή του θανάτου ή δήμευση της περιουσίας), τότε οδηγούμαστε σε μια κατάσταση ανάγκης στην οποία το άτομο δεν έχει ουσιαστικά επιλογές και ο σεβασμός - προστασία της αξίας του ανθρώπου τείνει στο μηδέν (2.1, 7.2 Σ.)<sup>46</sup>.

Σχετικά με το ζήτημα της μη υπαγωγής λόγω εκκρεμούς ποινικής δίωξης, παραβιάζεται το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορούμενου (2.1 Σ., 6.2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και 14.2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα), ενώ η επιγενόμενη αθώωση του κατηγορούμενου (η οποία λόγω και της αργής απονομής δικαιοσύνης μπορεί να λάβει χώρα ακόμα και μετά την λήξη της θητείας) μπορεί να μην έχει κανένα πρακτικό αποτέλεσμα στην επανεξέταση της υπαγωγής τους, καθώς τότε ο αιτών θα εμπίπτει στην περίπτωση όσων έχουν υπηρετήσει ένοπλα την στρατιωτική του θητεία!

Τέλος και η μη επαρκής καταγραφή των αδικημάτων (59.3γ) περιέχει μια υποψία αοριστίας και ένα κίνδυνο αυθαίρετης κρίσης εκ μέρους της Επιτροπής (η οποία όμως πρέπει να αιτιολογήσει την απόφασή της).

2. Ιδιαίτερα προβληματική παρουσιάζεται η διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας. Καταρχήν η μεγαλύτερη διάρκεια σε σχέση με αυτή της στρατιωτικής θητείας, έχει ως συνταγματικά θεμιτό δικαιολογητικό λόγο το ότι, κατά την κοινή πείρα, η πολιτική υπηρεσία συνεπάγεται στην πράξη λιγότερους περιορισμούς των ατομικών ελευθεριών του υπόχρεου και εγκυμονεί λιγότερους κινδύνους από το «φέρειν όπλα». Κατά συνέπεια, αποτελεί κατ' αρχήν νόμιμο αντιστάθμισμα στον επαχθέστερο χαρακτήρα της δεύτερης<sup>47</sup>. Η επιμήκυνση αυτή, ωστόσο, θα πρέπει να είναι εύλογη, να προσδιορίζεται με αντικειμενικά κριτήρια<sup>48</sup> και να εναρμονίζεται

46. Σύμφωνα με όργανα του ΟΗΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης (αλλά και την πρακτική κάποιων δυτικοευρωπαϊκών κρατών) η μη ύπαρξη καθεστώτος εναλλακτικής θητείας και η πρόβλεψη ποινών για την άρνηση στράτευσης αποτελεί λόγο παροχής πολιτικού ασύλου στους αντιρρησίες συνείδησης.

47. Βλ. σχετικά Γνωμάτευση - προτάσεις της Ολομέλειας της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής ΕΕΔΑ), Ζητήματα Αντιρρησιών Συνείδησης και ο θεσμός της εναλλακτικής πολιτικής-κοινωνικής υπηρεσίας στην Ελλάδα, 01.07.04, πρόταση 1.

48. Λαμβάνοντας υπόψη το (τυπικό και μη εφαρμόσιμο πάντα) πρόγραμμα ενός στρατεύσιμου σε σχέση με την εργασία ενός αντιρρησία, παρατηρούμε (χοντρικά και κατά προσέγγιση) ότι ο χρόνος υπηρεσίας - εκπαίδευσης ή εργασίας και ο χρόνος ύπνου σχεδόν ταυτίζονται μεταξύ των δυο φορέων

στις αρχές της απόλυτης προστασίας της αξίας του ατόμου, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της αναλογικής ισότητας<sup>49</sup>. Η πρόβλεψη, επομένως, σχεδόν διπλάσιου χρόνου θητείας παρουσιάζεται υπέρμετρη<sup>50</sup>. Με τον τρόπο αυτό προσδίδεται ένας «τιμωρητικός χαρακτήρας» στην πολιτική υπηρεσία και αναιρείται ο ίδιος ο σκοπός καθιέρωσης της σχετικής δυνατότητας. Αν ο επιδιωκόμενος σκοπός της θέσπισης επιπλέον χρόνου θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης εδράζεται στην επίτευξη αναλογικής ισότητας μεταξύ των υπηρετούντων ένοπλη και εναλλακτική θητεία, τότε το μέσο της διπλάσιας θητείας εμφανίζεται τουλάχιστον ως ακατάλληλο και μη αναγκαίο, ενώ φαίνεται να εκλείπουν οι λόγοι δημοσίου συμφέροντος που θα εξηγούσαν πειστικά αυτήν την διαφοροποίηση<sup>51</sup>. Είναι χαρακτηριστικό ότι η διάρκεια της θητείας έχει αποτελέσει αντικείμενο σχετικά πρόσφατης συζήτησης και στην Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Human Rights Committee)<sup>52</sup>.

3. Αναφορικά με τη σύνθεση της (γνωμοδοτικής) επιτροπής μπορεί να υποστηριχθεί ότι δεν παρέχονται τα απαραίτητα εχέγγυα ανεξαρτησίας: δυο μέλη της ανήκουν στις Ένοπλες Δυνάμεις και συνεπώς υπόκεινται σε ιεραρχικές διαταγές, ενώ και ο Πρόεδρος της (προερχόμενος από το Νομικό Συμβούλιο του

---

της στρατιωτικής υποχρέωσης. Η διαφοροποίηση υπάρχει στον χρόνο των σαββατοκύριακων που είναι απόλυτα ελεύθερος μόνο για τους αντιρρησίες καθώς και στο ελεύθερο χρόνο των υπηρετούντων εναλλακτική θητεία τις καθημερινές (8ωρο περίπου). Συνεπώς, κατά τη διάρκεια ετήσιας θητείας ο αντιρρησίας «απολαμβάνει» περίπου 104 ημέρες (τα σαββατοκύριακα) + 87 ημέρες (8 ώρες ανά ημέρα επί των ημερών ενός χρόνου πλύν από τα σαββατοκύριακα) ελεύθερο χρόνο, τον οποίο, βάσει της αρχής της αναλογικής ισότητας, πρέπει να υπηρετήσει. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι τακτικές άδειες μεταξύ των φορέων της στρατιωτικής και της εναλλακτικής θητείας είναι καταρχήν ίδιες (και χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τυχόν επιπλέον άδειες ή έξοδοι των στρατευόμενων), φαίνεται ότι η επιμήκυνση κατά 1/2 της θητείας μπορεί να θεωρηθεί εύλογη και στηριζόμενη σε αντικειμενικά κριτήρια. Με βάση το παραπάνω σκεπτικό μπορεί να υποστηριχθεί η συνταγματικότητα της (αρχικής) ρύθμισης του νόμου περί 18μηνης εναλλακτικής θητείας (για την πλειοψηφία των υπηρετούντων) και η αντισυνταγματικότητα της υπουργικής απόφασης ως προς την περαιτέρω επιμήκυνση του χρόνου.

49. Έκθεση του Συνήγορου του Πολίτη, ο.π. Ο ίδιος φορέας πρότεινε τα εξής: «Σε κάθε περίπτωση, στόχος είναι να εκπληρώνει ο αντιρρησίας συνείδησης πολιτική υπηρεσία διάρκειας ίσης με την (κανονική ή μειωμένη) στρατιωτική θητεία που θα υπηρετούσε πραγματικά, αν κατατασσόταν στις ένοπλες δυνάμεις, προσαυξημένης κατά ποσοστό της τελευταίας, προσδιοριζόμενο ενιαία από τον νόμο. Ως τέτοιο ποσοστό ή κλάσμα προτείνεται, τα 2/3 ή τα 3/4...». Ωστόσο, όπως φαίνεται από την ρύθμιση του νόμου, αυτή η πρόταση δεν εισακούστηκε συνολικά. Η πρόταση της ΕΕΔΑ (4), ο.π., συνηγορούσε σε προσαύξηση κατά 1/2.

50. Αρνητική επίσης η Ολομέλεια της ΕΕΔΑ, ο.π., ενώ και ο Δαγτόγλου, ο.π., σ. 476-7 θεωρεί την διπλάσια θητεία αντισυνταγματική.

51. Τα ίδια μπορούν να υποστηριχθούν και για την διαφοροποίηση της διάρκειας της ένοπλης και της άοπλης θητείας, ιδιαίτερα εφόσον άοπλη θητεία υπηρετούν και μη σωματικά ικανοί (κατηγορία Ι3-4), χωρίς όμως κάποια προσαύξηση, όπως στην περίπτωση των αντιρρησιών συνείδησης.

52. UN. Doc. CCPR/CO/83/GRC. (Concluding Observations/Comments), 25.04.2005, παρ. 15.

Κράτους) υπόκειται στην ιεραρχία του δημόσιου φορέα από τον οποίο προέρχεται (άρθρα 34-5 ν. 3086/2002) και η υπηρεσιακή του εξέλιξη βασίζεται στους αρχαιότερους στην ιεραρχία. Η προσθήκη ενός δικαστικού λειτουργού ως πρόεδρου ή ενός ανώτερου μέλους Ανεξάρτητης Διοικητικής Αρχής (ή η αντικατάσταση του μέλους του ΝΣΚ από δικαστικό λειτουργό όπως ίσχυε υπό το κράτος του ν. 2510/1997) θα παρείχε περισσότερα εγγύα αμεροληψίας και ανεξαρτησίας χωρίς ωστόσο αυτό να αποτελεί πανάκεια, αφού η τελική απόφαση υπαγωγής ή όχι ανήκει στον Υπουργό Άμυνας. Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, από τη μεριά της, πρότεινε<sup>53</sup> «η αρχή που αποφασίζει για την υπαγωγή των ενδιαφερομένων στο καθεστώς εναλλακτικής θητείας να είναι ανεξάρτητη από τη στρατιωτική διοίκηση και να παρέχει τις κατάλληλες δικονομικές εγγυήσεις κατά την εξέταση του ζητήματος». Η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Human Rights Committee)<sup>54</sup> προτείνει όπως η εξέταση υπαγωγής λαμβάνει χώρα από πολιτικές αρχές ενώ και ο Επίτροπος του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα προτείνει την αφαίρεση της αρμοδιότητας από τον Υπουργό Άμυνας προς όφελος ανεξάρτητων πολιτικών αρχών<sup>55</sup>. Πάντως, ο τελευταίος σε επόμενη επικοινωνία του<sup>56</sup> κρίνει θετικότερα τόσο τις αλλαγές στην διάρκεια της θητείας όσο και την πολιτική πλειοψηφία στην επιτροπή.

4. Τα πρώτα χρόνια εφαρμογής της κοινωνικής θητείας είχαν δημιουργηθεί διάφορα πρακτικά προβλήματα τα οποία πραγματεύεται ο Συνήγορος του Πολίτη με αρκετές λεπτομέρειες<sup>57</sup>. Ωστόσο, ένα θέμα που δεν θίγεται καθόλου είναι αυτό της παροχής στέγης και τροφής στον αντιρρησία συνείδησης. Η ρύθμιση του στρατολογικού νόμου (64.3δ) είναι ότι δικαιούνται τα παραπάνω από τον φορέα ή εναλλακτικά καταβάλλεται σε αυτούς χρηματικό ποσό ως αντίτιμο, ίσο με το ποσό που διατίθεται για τη σίτιση, τη στέγαση, την ένδυση και τις μετακινήσεις των οπλιτών. Το πόσο που διατίθεται σύμφωνα με την τελευταία σχετική υπουργική απόφαση επί του θέματος ανέρχεται στο πόσο των 224 €. Ωστόσο, με αυτό το πόσο και με δεδομένη την απασχόληση μακριά από τον τόπο καταγωγής, διαμονής κλπ. (61.2) είναι πρακτικώς αδύνατη η αυτοσυντήρηση χωρίς την χρήση ιδίων μέσων. Η μη ύπαρξη των τελευταίων όμως προφανώς μπορεί να οδηγήσει στην ακύρωση της ύπαρξης και της δικαιολογητικής βάσης του θεσμού ή σε πιθανή παράβαση των

53. Προτάσεις για τον θεσμό της Εναλλακτικής πολιτικής - κοινωνικής υπηρεσίας, 05.07.2001, παραπέμποντας περαιτέρω στη σύσταση R 87(8) της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης.

54. Ο.π.

55. CommDH(2002)5, Report by Mr Alvaro Gil - Robles, Commissioner for Human Rights on his visit to the Hellenic Republic 2-5 June 2002, Strasbourg, 17 July 2002, σ. 7.

56. CommDH(2006)13, Follow-up Report on the Hellenic Republic (2002-2005), Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights, Strasbourg, 29 March 2006, σ. 9-11.

57. Βλ. Έκθεση ΣτΠ, ο.π.

όρων της νομοθεσίας (π.χ. ανυποταξία κ.λπ.). Ίσως θα πρέπει να θεσμοθετηθεί μια κάποια οικονομική βοήθεια για τους αντιρρησίες συνείδησης οι οποίοι έχουν ιδιαίτερα χαμηλό εισόδημα ή έστω να δημιουργηθούν εκείνες οι υποδομές που θα εξασφαλίζουν κάποιες ανεκτές συνθήκες διαβίωσης του αντιρρησία<sup>58</sup>.

5. Δικαιολογημένες αντιρρήσεις έχει διατυπώσει ο ΣτΠ σχετικά με το μέτρο της έκπτωσης<sup>59</sup> και της συνακόλουθης επιστροφής του εκπεσόντος αντιρρησία συνείδησης στην ένοπλη στρατιωτική θητεία: «Με την λειτουργία του θεσμού... ως εκπλήρωσης του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης..., δεν συνάδει ... η πρόβλεψη ... του ειδικότερου μέτρου της “έκπτωσης” ... και της συνακόλουθης “επιστροφής” του εκπεσόντα αντιρρησία συνείδησης στην ένοπλη στρατιωτική υπηρεσία. Ο συνταγματικά απαιτούμενος σεβασμός της ηθικής και θρησκευτικής συνείδησης είναι ανεπιφύλακτος (άρθρο 2 παρ. 1 Συν.) και επιβεβλημένος, ακόμη και όταν ο πολίτης έχει υποπέσει στο βαρύτερο δυνατό παράπτωμα. Δεν φαίνεται λοιπόν συνταγματικά επιτρεπτή η “επιστροφή” του αντιρρησία συνείδησης στο στράτευμα για οποιονδήποτε λόγο, εκτός από τη διαπίστωση της συνδρομής γεγονότων, τα οποία θα απέκλειαν ούτως ή άλλως την αναγνώρισή του από την αρμόδια επιτροπή ... ως αντιρρησία συνείδησης. Αλλωστε, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα μεταξύ όσων αναγνωρίζουν την αντίρρηση συνείδησης η οποία διαθέτει τέτοιο θεσμό. Αντίθετα, για τους λόγους που, στη χώρα μας, οδηγούν σε έκπτωση του αντιρρησία, οι νομοθεσίες όλων των υπολοίπων χωρών προβλέπουν την επιβολή ιδιωνύμων ποινικών ή/και πειθαρχικών κυρώσεων».

Ωστόσο, στην συγκεκριμένη περίπτωση η έκθεση του ΣτΠ δεν λαμβάνει υπόψη την ύπαρξη του άρθρου 13.1 (ως ειδικότερη έκφραση της θρησκευτικής συνείδησης) και του περιορισμού του άρθρου 13.4 (ως θεσμοθετημένη από το Σύνταγμα εξαίρεση στην θρησκευτική ελευθερία), το οποίο επέχει θέση ειδικού προς γενικό (σε σχέση με το 2.1 και το 5.1). Ακόμα όμως και να θεωρηθεί ότι η κοινωνική θητεία αποτελεί δικαίωμα<sup>60</sup>, που εδράζεται σε ανεπιφύλακτο δικαίωμα (εν προκειμένω στο 2.1), αυτό «επιδέχεται αφενός μεν ερμηνευτικό καθορισμό του κανονιστικού του περιεχομένου, συνεπώς και των ορίων του, αφετέρου δε ειδικούς περιορισμούς σε περιπτώσεις σύγκρουσης του με άλλα συνταγματικά δικαιώματα ή αρχές»<sup>61</sup>.

Από την άλλη όμως, ο Συνήγορος σωστά παρατηρεί ότι τα κριτήρια έκπτωσης πρέπει να συνδέονται καταρχήν με γεγονότα τα οποία θα απέκλειαν εξ αρχής την υπαγωγή τους στις διατάξεις για την εναλλακτική κοινωνική θητεία. Όμως ο νόμος

58. Ήδη κατά την εισαγωγή του θεσμού είχε γίνει μνεία στον καθημερινό τύπο ως προς αυτό το σημείο, βλ. σχετικά Δημάκας Α, «Θα κοστίζει ακριβά η εναλλακτική θητεία», Τα Νέα, 31.12.1997.

59. Ωστόσο το ΣτΕ με τις αποφάσεις 1205/2003 και 1041/2004 (ΕΔΚΑ 2005/31, ΔΦΝ 2005/1558), έχει εκφραστεί θετικά ως προς τη συνταγματικότητα του μέτρου της έκπτωσης.

60. Όπως προαναφέρθηκε, η ερμηνευτική δήλωση του 4.6 δε συντείνει προς αυτό το συμπέρασμα.

61. Χρυσόγονος, ο.π., σ. 84.



προβλέπει την έκπτωση για μια μεγάλη κατηγορία παραβάσεων κάποιες εκ των οποίων βρίσκονται σε σχέση προφανούς δυσαναλογίας ως προς το (επαχθές) μέτρο της έκπτωσης. Για παράδειγμα η παράβαση των διατάξεων για χορήγηση αδειών απουσίας (64.5ε) θα έπρεπε να συνδέεται με «ποινή» σχετική με την περαιτέρω χορήγηση αδειών και όχι με την έκπτωση. Σε σχέση δε με τα πειθαρχικά και ποινικά παραπτώματα τα οποία μπορούν να επιφέρουν έκπτωση (άρθρο 64.5γ), δεν είναι σαφές αν αρκεί κίνηση πειθαρχικής/ποινικής δίωξης ή καταδίκη και επιβολή της ποινής. Αν, ωστόσο, αρκεί μόνο η κατηγορία για πειθαρχικό - ποινικό παράπτωμα προκειμένου να επέλθει η έκπτωση, τότε παραβιάζεται το τεκμήριο αθωότητας του ατόμου. Επιπλέον, ακόμα και οι ίδιες οι (ασαφείς) πειθαρχικές διατάξεις του φορέα μπορεί να δημιουργήσουν κίνδυνο έκπτωσης του αντιρρησία συνείδησης. Π.χ. στον νέο Δημοσιούπαλληλικό Κώδικα του 2007, πειθαρχικά παραπτώματα που επιφέρουν έκπτωση αποτελούν, μεταξύ άλλων, πράξεις με τις οποίες εκδηλώνεται άρνηση αναγνώρισης του Συντάγματος ή έλλειψη αφοσίωσης στην Πατρίδα και τη Δημοκρατία (107.1α), ή η χαρακτηριστικώς αναξιοπρεπής ή ανάξια για υπάλληλο διαγωγή εντός ή εκτός υπηρεσίας (109.2δ). Η ενδεικτική αυτή παράθεση διατάξεων μπορεί να δώσει ένα δείγμα του προβληματισμού καθώς οι παραπάνω έννοιες είναι κατεξοχήν αόριστες και ενώ για κάποια μερίδα πληθυσμού η αντίρρηση συνείδησης θεωρείται ως έλλειψη αφοσίωσης στην πατρίδα. Επιπλέον, όπως σωστά αναφέρεται στην συγκεκριμένη Έκθεση του Συνηγόρου, σχετικά με την ποινή της έκπτωσης λόγω συνδικαλιστικής δράσης, «αν όμως ως συνδικαλιστική δράση νοείται από την παρούσα διάταξη η σύσταση ενώσεων αντιρρησιών συνείδησης ή η δια συλλογικών διαβημάτων διατύπωση αιτημάτων που αφορούν τους όρους εκπλήρωσης της [θητείας], τότε γεννώνται σοβαρά ζητήματα συνταγματικότητας λόγω αδικαιολόγητου και υπέρμετρου περιορισμού της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 12 Συν.) και του δικαιώματος του αναφέρεσθαι (άρθρο 10 Συν.)...».

Ενόψει των παραπάνω προβληματισμών, η πρόταση του Συνηγόρου να θεσπισθεί ιδιαίτερο πειθαρχικό και ποινικό καθεστώς για τους αντιρρησίες συνείδησης υπό καθεστώς εναλλακτικής κοινωνικής θητείας<sup>62</sup> φαίνεται να είναι εύλογη (αν όχι επιβεβλημένη), ώστε από την μια να αρθεί το ανεπιεικές υπάρχον καθεστώς έκπτωσης και από την άλλη να επιτευχθεί ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των φορέων της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας. Επιπλέον, αξίζει να προσεχθεί ότι οι συνέπειες της έκπτωσης γίνονται επαχθέστερες και από τις παραγράφους 6 και 7 (άρθρο 64 ν. 3421/2005), καθώς επιμηκύνεται ο χρόνος θητείας για διάστημα που μπορεί να ποικίλλει μεταξύ 6-11 μηνών (ένοπλη θητείας)

6. Ο αποκλεισμός, επίσης, ελλείπει ειδικής πρόβλεψης, των υπόχρεων

---

62. Έτσι και Μπακογιάννης, ο.π., σ. 337.

εναλλακτικής πολιτικής - κοινωνικής υπηρεσίας από το ευνοϊκό καθεστώς των ρυθμίσεων των άρθρων 50-1 του κωδικοποιητικού π.δ. 292/2003 (ρύθμιση στρατιωτικών υποχρεώσεων, στρατευσίμων, ανυπότακτων και οπλιτών μεγάλης ηλικίας) καθώς και του άρθρου 57 του ν. 3421/2005 (σχετικά με τη ρύθμιση στρατιωτικών υποχρεώσεων στρατευσίμων, ανυπότακτων και οπλιτών που έχουν συμπληρώσει το τριακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους) καθιερώνει στην πράξη διάκριση σε βάρος τους. Καθίσταται δηλαδή ευδιάκριτο, ότι ο ανωτέρω αποκλεισμός ενέχει κυρωτικό χαρακτήρα, καταλήγοντας σε ανεπιεική αποτελέσματα και άνιση μεταχείριση μεταξύ των δύο κατηγοριών υπόχρεων, αντίθετα προς τη συνταγματική αρχή της ισότητας.

7. Η αναστολή των διατάξεων περί εναλλακτικής κοινωνικής θητείας σε περίοδο πολέμου παρουσιάζεται ως εύλογη, με την έννοια ότι η άμυνα της πατρίδας αποκτά τότε το πλήρες εννοιολογικό της περιεχόμενο. Ωστόσο, αν η εναλλακτική θητεία ισχύει σε ειρηνική περίοδο (προετοιμασίας για την άμυνα), τότε θα πρέπει κατά μείζονα λόγο να ισχύει σε περίοδο πολέμου γιατί η αντίρρηση συνείδησης έχει νόημα (κυρίως) με την μη συμμετοχή σε πολεμικές πράξεις (έστω και κατά προσέγγιση, αφού οι υπόχρεοι εναλλακτικής θητείας μεταφέρονται στους υπόχρεους άοπλης θητείας). Συνεπώς, η αναστολή της κοινωνικής θητείας συνεπάγεται κατ' ουσία την (προσωρινή μεν, αλλά) ακόμα βαθύτερη επέμβαση στην ελευθερία συνείδησης του ατόμου με λίαν αμφισβητούμενα αποτελέσματα ως προς την συμβολή στην άμυνα, καθώς οι λόγοι που επέβαλλαν την εξαρχής θεσμοθέτηση της εναλλακτικής θητείας (αντιμετώπιση του κοινωνικού προβλήματος που δημιουργήθηκε από την άρνηση των αντιρρησιών συνείδησης να υπαχθούν στο καθεστώς της άοπλης θητείας, και εκτίμηση ότι η στράτευση των αντιρρησιών συνείδησης μπορεί να αποβεί σε βάρος της εύρυθμης λειτουργίας του στρατεύματος) δεν πρόκειται να εκλείψουν σε περίοδο πολέμου – έτσι δείχνει άλλωστε και η (σχετικά συγκρίσιμη) ιστορική εμπειρία του 1974. Αντιθέτως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι παραπάνω λόγοι δημοσίου συμφέροντος ισχύουν κατά μείζονα λόγο σε περίοδο πολέμου, εφόσον τότε η κρατική μηχανή πρέπει να λειτουργεί απερίσπαστα προς τον σκοπό της άμυνας της πατρίδας. Συνεπώς, η περαιτέρω επιμήκυνση της εναλλακτικής θητείας μπορεί να θεωρηθεί προσφορότερο μέτρο και αναμένεται ότι θα συμβάλλει (αντανακλαστικά) σε μεγαλύτερο βαθμό στην άμυνα απ' ότι η μεταφορά των αντιρρησιών σε καθεστώς άοπλης θητείας<sup>63</sup>.

---

63. Εφόσον βέβαια γίνει δεκτό ότι υπάρχει δικαίωμα αντίρρησης συνείδησης στην υποχρεωτική στράτευση, βάσει των άρθρων 2.1, 5.1 και 13.1 του Συντάγματος, τότε η διάταξη περί αναστολής της εναλλακτικής θητείας είναι αντισυνταγματική, αφού τα παραπάνω άρθρα δεν αναστέλλονται σε καιρό πολέμου, βάσει του 48.1.

### 5. Από τη σκοπιά του διεθνούς δικαίου<sup>64</sup>

Ο συνταγματικός νομοθέτης έχει επιλέξει μέσω του άρθρου 28 του Συντάγματος να ρυθμίσει έννομες σχέσεις εντός του ελληνικού κρατικού χώρου με βάση κανόνες του διεθνούς δικαίου. Ανάμεσα σε αυτούς τους κανόνες είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ν.δ. 53/1974), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ν. 2462/1997) και η Συνταγματική Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Εκκινώντας από τις πρώτες δυο διεθνείς συμβάσεις, παρατηρούμε ότι καμιά από αυτές δεν αναγνωρίζει *expressis verbis* την αντίρρηση συνείδησης ως δικαίωμα. Ωστόσο, όργανα των αντίστοιχων διεθνών οργανισμών (Συμβούλιο της Ευρώπης και ΟΗΕ αντίστοιχα) έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα, συνήθως μέσω του άρθρου που κατοχυρώνει την ελευθερία συνείδησης (9 και 18 αντίστοιχα).

#### Α. Στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης

Το Συμβούλιο της Ευρώπης ήταν ο πρώτος διεθνής (περιφερειακός) οργανισμός με Χάρτη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκτός από την κατοχύρωση της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (άρθρο 9), αναφέρεται στην αντίρρηση συνείδησης στο άρθρο 4.3 β (σχετικά με την απαγόρευση αναγκαστικής εργασίας), προβλέποντας ότι «*κάσα υπηρεσία στρατιωτικής φύσης ή στην περίπτωση των εχόντων αντιρρήσεις συνείδησης στις χώρες που αυτό αναγνωρίζεται ως νόμιμο, κάθε άλλη υπηρεσία σε αντικατάσταση της υποχρεωτικής στρατιωτικής υπηρεσίας*» δεν αποτελεί αναγκαστική εργασία. Από τη διατύπωση του άρθρου φαίνεται να προκύπτουν δυο συμπεράσματα: πρώτον ότι ανήκει στην διακριτική ευχέρεια των κρατών - μελών η αναγνώριση εναλλακτικής υπηρεσίας και δεύτερον ότι το άρθρο 9 δεν μπορεί να παράσχει πλήρη απαλλαγή από την εναλλακτική θητεία.

Το παραπάνω συμπέρασμα μπορεί να εξηγήσει αρκετά πειστικά την μέχρι τώρα νομολογία της (ήδη καταργηθείσας) Επιτροπής και του Δικαστηρίου. Τα δικαιοδοτικά όργανα του Στρασβούργου εξέταζαν παγίως τις προσφυγές των αντιρρησιών συνείδησης υπό το πρίσμα των άρθρων 4, 9 και 14 (απαγόρευση των διακρίσεων). Το σύνηθες αποτέλεσμα αυτών των προσφυγών ήταν η αναγνώριση ότι τα κράτη έχουν διακριτική ευχέρεια να αναγνωρίσουν ή όχι θεσμούς εναλλακτικής θητείας καθώς και τους όρους αυτής<sup>65</sup>. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις η απαγόρευση διακρίσεων λειτούργησε προκειμένου να βρεθεί το κράτος υπόλογο για τους όρους ή τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες

64. Για μια συγκριτική ανάλυση του θεσμού στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες βλ. την ιστοσελίδα του European Bureau for Conscientious Objection, [www.ebco-beoc.org](http://www.ebco-beoc.org). Βλ. και *Λυκοβαρδή*, ο.π., σ. 487 κ.ε.

65. Βλ. μέρος της αντίστοιχης νομολογίας σε *Major Marie - France*, ο.π., σ. 22 και επόμενα.

οργανώνονταν ο θεσμός της εναλλακτικής θητείας.

Υπόθεση που απασχόλησε την Επιτροπή ήταν η Τσιρλής και Κολούμπας κατά Ελλάδος<sup>66</sup> και αφορούσε την διαφορετική μεταχείριση ιερέων της Ορθόδοξης Εκκλησίας (οι οποίοι απαλλάσσονταν αυτόματα της θητείας) και άλλων δογμάτων (εν προκειμένω των Μαρτύρων του Ιεχωβά). Ήταν φυσικό λοιπόν να καταλογιστεί παραβίαση του άρθρου 14 (σε συνδυασμό με το άρθρο 9), καθώς η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να εξηγήσει πειστικά την διαφορετική μεταχείριση.

Ιδιαίτερα σημαντική, από μια άλλη σκοπιά, είναι η (ελάχιστα γνωστή) προσφυγή<sup>67</sup> κατά της Ελλάδος, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη<sup>68</sup>. Το «Συμβούλιο των Κουάκερ(ων) για τις Ευρωπαϊκές Υποθέσεις» παραπονέθηκε ότι η Ελλάδα δεν προστατεύει επαρκώς το κατοχυρωμένο στο άρθρο 1.2 «δικαίωμα του εργαζόμενου να κερδίζει τη ζωή του με εργασία που αναλαμβάνει ελεύθερα», επειδή ο νόμος του 1997 προέβλεπε διπλάσια θητεία για τους αντιρρησίες και μόνο 2 μέρες ανά μήνα άδεια, για το χρηματικό ποσό που λαμβάνουν οι αντιρρησίες συνείδησης κ.ο.κ. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων αποφάνθηκε ότι η υποχρέωση εναλλακτικής θητείας δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μορφή αναγκαστικής εργασίας (λαμβάνοντας υπόψη και το άρθρο 4.3β της ΕΣΔΑ). Ωστόσο, οι επιπλέον 18 μήνες, κατά τη διάρκεια των οποίων δεν μπορεί να ασκηθεί το εν λόγω δικαίωμα, «δεν εντάσσεται μέσα σε εύλογα όρια, σε σχέση με τη διάρκεια της στρατιωτικής θητείας. Επομένως η πρόσθετη διάρκεια... καταλήγει σε έναν δυσανάλογο περιορισμό του άρθρου 1 παράγραφος 2 του Χάρτη».

Η αντίρρηση συνείδησης έχει αποτελέσει αντικείμενο ενασχόλησης και άλλων οργάνων του Συμβουλίου, κυρίως με την ανάληψη πρωτοβουλιών οιοσδήποτε νομοθετικού χαρακτήρα. Οι πρωτοβουλίες αυτές αποτυπώνονται στις συστάσεις των οργάνων του Συμβουλίου προς τα κράτη, μέλη όπου προσδιορίζονται οι γενικές κατευθυντήριες αρχές για τη ρύθμιση του ζητήματος στις εθνικές έννομες τάξεις. Ενδεικτικά, ένα σχετικά πρόσφατο ψήφισμα της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης<sup>69</sup> α) αναγνωρίζει ρητά την ύπαρξη δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης, β) διαπιστώνει ότι μόλις 5 χώρες του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν έχουν αναγνωρίσει αντίστοιχο δικαίωμα και γ) προτείνει την αλλαγή της νομοθεσίας των κρατών - μελών ώστε 1) το δικαίωμα υπαγωγής στο καθεστώς του αντιρρησία συνείδησης να παρέχεται σε κάθε στιγμή (ακόμα και κατά τη διάρκεια

66. Προσφυγή 19233-4/91, Αναφορά της Επιτροπής, 7 Μαρτίου 1996.

67. Προσφυγή 8/2000, the Quaker Council for European Affairs (QCEA) Against Greece.

68. N. 1426/1984 και 2595/98.

69. 1518/2001, Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states, 23 Μαΐου 2001. Άλλες συστάσεις ή ψήφισμα της Συνέλευσης, ειδικές αναφορές και άλλα έγγραφα σχετικά με τους αντιρρησίες συνείδησης (κάποια εκ των οποίων χρονολογούνται από το 1967) είναι διαθέσιμα στην ιστοσελίδα του Συμβουλίου, [www.coe.int](http://www.coe.int).

της θητείας), 2) όλοι οι στρατολογούμενοι να λαμβάνουν γνώση της ύπαρξης της διαδικασίας υπαγωγής, 3) η εναλλακτική θητεία να είναι καθαρά πολιτικής φύσης υπηρεσία, χωρίς να έχει αποτρεπτικό ή τιμωρητικό χαρακτήρα. Επίσης, προτείνει την ενσωμάτωση ενός νέου Πρωτοκόλλου ειδικά για την παροχή δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης.

## **B. Στα πλαίσια του ΟΗΕ**

Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα έπεται, χρονικά, της κατάρτισης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έτσι, δεν είναι περιεργο που κατά βάση υιοθέτησε τις διατάξεις τις οποίες βρίσκουμε και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Πέρα από την κατοχύρωση της ελευθερίας συνείδησης (άρθρο 18) υπάρχει και η ρήτρα του άρθρου 8.3γ, ότι δηλαδή ο όρος «καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία» δεν περιλαμβάνει οποιαδήποτε θητεία στρατιωτικού χαρακτήρα και, στις χώρες όπου αναγνωρίζονται οι αντιρρησίες συνείδησης, οποιαδήποτε εθνική υπηρεσία που προβλέπει ο νόμος για τους αντιρρησίες συνείδησης.

Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Commission on Human Rights)<sup>70</sup> έχει αναφερθεί σε πολλές περιπτώσεις στο θέμα της αντίρρησης συνείδησης (μέσω ψηφισμάτων), αναγνωρίζοντας το ως ανθρώπινο δικαίωμα<sup>71</sup>. Η δε Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Human Rights Committee)<sup>72</sup> στο Γενικό Σχόλιο<sup>73</sup> 22, του 1993 (παρ. 11) παρατηρεί ότι «τέτοιο δικαίωμα [αντίρρησης συνείδησης μπορεί] να προέλθει από τα άρθρο 18, στον βαθμό που η χρήση θανατηφόρας βίας μπορεί να έρθει σε σοβαρή σύγκρουση με την ελευθερία συνείδησης και το δικαίωμα θρησκευτικής ή ιδεολογικής έκφρασης».

Ήδη κατά την φάση της διαπραγμάτευσης του Συμφώνου ο εκπρόσωπος των Φιλιππίνων είχε προτείνει την εισαγωγή μιας νέας παραγράφου στο άρθρο 18 η οποία προέβλεπε ότι «άτομα που προβάλλουν αντίρρηση συνείδησης στον πόλεμο ως αντίθετο στην θρησκεία τους θα εξαιρούνται από την στρατιωτική θητεία». Αυτή η πρόταση αποσύρθηκε πριν ακόμα τεθεί σε ψηφοφορία<sup>74</sup>. Οι δε πρώτες απόψεις της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε αντίστοιχες προσφυγές - επικοινωνίες

70. Όργανο του ΟΗΕ που αντικαταστάθηκε το 2006 από το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Human Rights Council).

71. Βλ. χαρακτηριστικά τα ψηφίσματα 1998/77 της 22ης Απριλίου 1998 και 2000/34 της 20ης Απριλίου 2000.

72. Όργανο που προβλέπεται από τα δυο Σύμφωνα του 1966 για τα ανθρώπινα δικαιώματα (άρθρο 28).

73. Πρόκειται για την ερμηνεία που δίνει η ΕΑΔ στα άρθρα του Συμφώνου.

74. Για τις αντιδράσεις διαφόρων εθνικών αντιπροσωπειών βλ. *Lippman M.*, «The recognition of conscientious objection to military service as an international human right», *California Western International Law Journal*, 21, 1990-1, σ. 44-5.

που υποβλήθηκαν<sup>75</sup> ήταν αρνητικές ως προς την ύπαρξη δικαιώματος αντιρρησησίας συνείδησης<sup>76</sup>. Ωστόσο, σταδιακά η στάση της άλλαξε, όπως προκύπτει και από το προαναφερθέν Γενικό Σχόλιο 22. Χωρίς αυτό να συνεπάγεται την άνευ ετέρου καταδική χώρας η οποία θα αρνηθεί την υπαγωγή ατόμου στο καθεστώς της εναλλακτικής θητείας, η Επιτροπή είναι έτοιμη να εξετάσει πιθανή παραβίαση της ελευθερίας συνείδησης ή της αρχής της μη διάκρισης (άρθρο 26 του Συμφώνου). Όπως και στο Συμβούλιο της Ευρώπης, ο ρόλος της Επιτροπής είναι περισσότερο «διορθωτικός» όταν υπάρχει δυσαναλογία στους όρους πραγμάτωσης της ένοπλης στρατιωτικής και της εναλλακτικής κοινωνικής θητείας. Από την άλλη, υπάρχει μια περιοδική υποχρέωση των κρατών - μελών να υποβάλλουν Εκθέσεις στην Επιτροπή σχετικά με την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οπότε η Επιτροπή έχει την δυνατότητα να λαμβάνει γνώση και να προβαίνει σε συστάσεις - προτάσεις προς τα κράτη - μέλη. Η Επιτροπή, υποβάλλοντας τις παρατηρήσεις της στην αναφορά της Γαλλίας το 1997<sup>77</sup>, εξέφρασε την ανησυχία της για το γεγονός ότι «προκειμένου να ασκηθεί το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης... η αίτηση πρέπει να γίνει πριν από είσοδο του νεοσύλλεκτου στην στρατιωτική υπηρεσία και ότι αυτό το δικαίωμα δεν μπορεί να ασκηθεί μετά». Αν, συνεπώς, βρεθεί η Επιτροπή ενώπιον προσφυγής με αντίστοιχο περιεχόμενο είναι πιθανό να καταδικάσει το κράτος - μέλος για παραβίαση του Συμφώνου.

Ιδιαίτερα σημαντικές είναι κάποιες υποθέσεις κατά της Γαλλίας, οι οποίες παρουσιάζουν ενδιαφέρον και λόγω της ομοιότητας με το ισχύον νομικό καθεστώς στην Ελλάδα. Έτσι, η Επιτροπή σε διάφορες υποθέσεις κατά της Γαλλίας<sup>78</sup> αποφάνθηκε ως εξής: «... οι [προσφεύγοντες] υποστηρίζουν ότι η απαίτηση, βάσει του γαλλικού νόμου, διαρκείας 24 μηνών για την εναλλακτική υπηρεσία, παρά 12 μήνες όπως για την στρατιωτική θητεία, δημιουργεί διάκριση και παραβιάζει την αρχή της ισότητας..., όπως διατυπώνεται στο άρθρο 26 του Συμφώνου... η Επιτροπή αναγνωρίζει ότι ο νόμος και η πρακτική μπορούν να καθιερώνουν διαφορές μεταξύ της στρατιωτικής και της εναλλακτικής θητείας και ότι τέτοιες διαφορές μπορούν... να δικαιολογηθούν μια μεγαλύτερη χρονικά περίοδο υπηρεσίας, υπό τον όρο ότι η διαφοροποίηση είναι βασισμένη σε εύλογα και αντικειμενικά κριτήρια, όπως η φύση

75. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στο Σύμφωνο προβλέπεται ατομικό δικαίωμα προσφυγής/επικοινωνίας. Η Ελλάδα επικύρωσε το Πρωτόκολλο το 1997. Η Επιτροπή λειτουργεί σαν οιοσδήποτε δικαστικό όργανο, αλλά δεν εκδίδει απόφαση, απλά εκφράζει απόψεις βάσει του άρθρου 5 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

76. Βλ. σχετικά *Major Marie - France*, ο.π., σ. 12 κ.ε.

77. CCPR/C/79/Add.80. (Concluding Observations/Comments), Concluding observations of the Human Rights Committee: France, 04.08.97, παρ. 19.

78. *Foin v. France*, communication No. 666/1995, CCPR/C/67/D/666/1995, *Maille v. France*, communication No. 689/1996; *Vernier v. France*, communication No. 690; and *Nicolas v. France*, communication No. 691/1996.

της συγκεκριμένης υπηρεσίας ή η ανάγκη για ειδική κατάρτιση προκειμένου να εκπληρωθεί εκείνη η υπηρεσία. Στην παρούσα περίπτωση, εντούτοις, οι λόγοι που προβάλλονται από το [κράτος] δεν αναφέρονται σε τέτοια κριτήρια... και είναι μάλλον βασισμένοι στο επιχείρημα ότι ο διπλασιασμός του χρόνου υπηρεσίας ήταν ο μόνος τρόπος να εξεταστεί η ειλικρίνεια των πεποιθήσεων ενός ατόμου. Κατά την άποψη της Επιτροπής, τέτοιο επιχείρημα δεν ικανοποιεί την απαίτηση όπως η διαφοροποιημένη μεταχείριση, στις υπό κρίση περιπτώσεις, βασίστηκε σε εύλογα και αντικειμενικά κριτήρια...».

Εντούτοις, μια πολύ πρόσφατη άποψη της Επιτροπής αποδεικνύει μια σαφής μεταστροφή. Στην προσφυγή των Yeou-Bum Yoon & Myung-Jin Choi κατά Κορέας<sup>79</sup> η Επιτροπή αποφάνθηκε υπέρ της παραβίασης του άρθρου 18.1 του Συμφώνου, καθώς η Κορέα δεν προβλέπει καθεστώς εναλλακτικής κοινωνικής θητείας και ένας τέτοιος περιορισμός στο δικαίωμα των προσφευγόντων δεν εξηγήθηκε πειστικά από την κρατική οντότητα. Η Επιτροπή απέρριψε τα επιχειρήματα περί ανάγκης διατήρησης της εθνικής αμυντικής ικανότητας και περί προστασίας της κοινωνικής συνοχής.

### Γ. Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι γενικότερα περιορισμένη στα θέματα τα οποία άπτονται του κοινοτικού δικαίου (ελευθερία εγκατάστασης, κυκλοφορίας κ.λπ.). Ωστόσο, αυτό δεν εμπόδισε συγκεκριμένα όργανα της Ένωσης να αναφερθούν σε θέματα σχετικά με τους αντιρρησίες συνείδησης<sup>80</sup>. Ιδιαίτερα όμως η υιοθέτηση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, απετέλεσε ένα βήμα μπροστά ως προς την γενικότερη προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου εντός του κοινοτικού χώρου. Ο Χάρτης ενσωματώθηκε στην Συνταγματική Συνθήκη η οποία αν και έχει ψηφιστεί στο ελληνικό κοινοβούλιο δεν έχει γίνει νόμος του κράτους, καθώς το καθεστώς της είναι αβέβαιο μετά τα αρνητικά δημοψηφίσματα του 2005 σε Ολλανδία και Γαλλία.

Στο Μέρος II, το άρθρο II-10, που έχει τίτλο «Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας», παράγραφος 2 αναφέρει: «*Το δικαίωμα αντίρρησης συνειδήσεως αναγνωρίζεται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή του*».

79. Communication No. 1321/2004 and 1322/2004: Republic of Korea, 23.01.2007, CCPR/C/88/D/1321-1322/2004.

80. Βλ. ενδεικτικά το ψήφισμα του Ευρωκοινοβουλίου, Bandrés Molet & Bindi Resolution, 19.1.1994, το οποίο αναφέρει συγκεκριμένα την Ελλάδα για το γεγονός ότι, τότε, δεν υπήρχε η δυνατότητα εναλλακτικής θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης. Αξίζει να αναφερθεί ότι το Ευρωκοινοβούλιο θεωρεί την άρνηση στράτευσης για λόγους συνείδησης ως πραγματικό υποκειμενικό δικαίωμα (παρ. 1), υποστηρίζει ότι η εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών ανήκει στην αρμοδιότητα της Κοινότητας σύμφωνα με το (τότε) άρθρο ΣΤ (2) της Συνθήκης της ΕΕ (παρ. 5) ενώ ζητάει επίσης την αναφορά του δικαιώματος άρνησης στράτευσης σε Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ (παρ. 13).

Είναι το πρώτο διεθνές κείμενο που αναγνωρίζει τόσο ρητά την άρνηση στράτευσης ως δικαίωμα και μπορεί να έχει πολλαπλές επιδράσεις, εφόσον ισχύσει, στον τρόπο αντιμετώπισης της εναλλακτικής θητείας, με κυριότερη συνέπεια την παγίωση ενός θεσμικού κεκτημένου, το οποίο δεν μπορεί να πάρει πίσω ο νομοθέτης. Ωστόσο δεν είναι ακόμα σαφές αν θα παρέχεται ατομική προσφυγή στους φορείς αυτού του δικαιώματος ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Λουξεμβούργο..

#### **6. Συμπεράσματα**

Η τελικά κρίση για το καθεστώς της εναλλακτικής θητείας είναι ότι παρά την ύπαρξη κάποιων νομοθετικών διατάξεων αμφίβολης συνταγματικότητας και τα διάφορα (μικρά και μεγάλα) προβλήματα κατά την εφαρμογή του αποτέλεσε μια επαρκής διέξοδο για τους αντιρρησίες συνείδησης. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Επιτρόπου του Συμβουλίου της Ευρώπης, 1 στους 40 επιλέγει την εναλλακτική θητεία, ενώ κανένας δεν υπηρετούσε (στοιχεία 2006) στο καθεστώς της άοπλης στρατιωτικής θητείας<sup>81</sup>. Είναι συνεπώς αρκετά σαφές ότι τυχόν κατάργηση αυτής της δυνατότητας θα δημιουργούσε κοινωνικό πρόβλημα και θα προσέβαλλε το δημόσιο συμφέρον, πιθανότατα σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με το τυχόν συμφέρον παραμονής των αντιρρησιών συνείδησης στο στράτευμα. Συνεπώς, είναι αμφίβολο, ενόψει και των διεθνών κρατούντων, αν θα μπορούσε να προβεί η κρατική εξουσία σε τέτοια νομοθετική επιλογή, με την (αμφιβόλου συνταγματικότητας) εξαίρεση της αναστολής σε περίοδο πολέμου, η οποία όμως (αναστολή) δεν θα μπορούσε να ισχύσει επ' αόριστο.

---

81. CommDH (2006) 13, ο.π.